

DESÜKÎ, Muhammed b. Ahmed

(محمد بن أحمد الدسوقي)

Şemsüddîn Ebû Abdillâh Muhammed
b. Ahmed b. Arafe ed-Desûkî
(ö. 1230/1815)**Mâlikî fakihî ve kelâm âlimi.**

Aşağı Mısır'ın Garbiye bölgesindeki Desûk'ta doğdu. Tahsil için Kahire'ye gitti. Kur'an'ı ezberledi ve Muhammed el-Münîr'den tecvid okudu. Ali es-Saîdî ve Derdîr'in derslerine katıldı. Hasan b. İbrâhim el-Cebertî, Muhammed b. İsmâil en-Nefrâvî ve Şâfiî âlimi Muhammed el-Cünâcî'den hikmet, hey'et, mevâkîr, hendese gibi ilimleri okudu. Ayrıca Cebertî'den Hanefî fıkhi öğrendi. Ezher'den mezun olan Desûkî daha sonra burada müderrislik yaptı. Fıkıh, kelâm, nahiv, meânî, beyân, mantık, astronomî, hendese gibi çeşitli ilimlerde maharet kazandı. Aralarında Ahmed es-Sâvî, Abdullâh es-Saîdî, Hasan el-Attâr gibi âlimlerin bulunduğu birçok talebe yetiştirdi. 21 Rebülâhîr 1230 (2 Nisan 1815) tarihinde Kahire'de vefat etti ve Tûrbetül-mücâvirîn'de toprağa verildi.

Eserleri. 1. *el-Hudûdü'l-fıkhiyye*. Mâlikî fıkhiyla ilgili olup Ebû Abdullâh Muhammed er-Rassâ tarafından *el-Hiddâ-yetü'l-kâfiyyetü's-şâfiyye li-beyânî ha-kâ'iki'l-İmâm İbn Arafe el-vâfiyye* adıyla şerhedilmiş ve bu şerhle birlikte basılmıştır (Fas 1316). 2. *Hâşiye 'ale's-Şerhi'l-kebîr* (I-IV, Bulak 1282, 1287; Kahire 1301, 1305, 1309, 1310, 1328, 1345). Halîl b. İshak'ın Mâlikî fıkhiına dair meşhur eseri *el-Muhtaşar'a* Derdîr'in eş-Şerhi'l-kebîr adıyla yaptığı şerhin hâşiyesidir. 3. *Hâşiye 'alâ Muğni'l-lebîb* (I-II, Bulak 1286; Kahire 1305, 1306). İbn Hişâm'ın nahve dair meşhur eseri *Muğni'l-lebîb*'in hâşiyesidir. Bu eser Desûkî'nin ölümünden sonra oğlu Mustafa tarafından temize çekilerek 1233 (1818) yılında tamamlanmıştır. 4. *Hâşiye 'alâ Şerhi't-Telhiş* (I-II, Bulak 1271; İstanbul 1276, 1290, 1301). Hatîb el-Kazvîni'nin belâgatla ilgili *Telhişü'l-Miftâh*'ına Tef-tâzânî'nin yaptığı *Muhtaşarü'l-me'ânî* adlı şerhin hâşiyesidir. 5. *Hâşiye 'alâ Şerhi Ümmi'l-berâhîn* (Bulak 1281, 1290, 1297, 1305; Kahire 1295, 1306, 1314). Senûsî'nin akaide dair *Ümmü'l-berâhîn* (*el-Akâidetü's-suğrâ*) adlı eserine yine kendisinin yaptığı şerhin hâşiyesidir. 6. *Hâşiye 'alâ Şerhi'r-Risâletü'l-vağ'iyye*

(*Adudiyye*) (Kahire 1295, 1329, 1929). Adu-düddin el-İcî'nin *er-Risâletü'l-vağ'iyye* (*er-Risâletü'l-Adudiyye*) adıyla bilinen eserine Ebû'l-Kâsım b. Ebû Bekir el-Leysî es-Semerkindî tarafından yapılan şerhin hâşiyesidir. 7. *Hâşiye 'alâ Tah-rîri'l-kavâ'idü'l-manḥıyye*. Ali b. Ömer el-Kâtîbî'nin mantıkla ilgili eseri *er-Risâletü's-Şemsıyye fi'l-kavâ'idü'l-manḥıyye*'ye Kutbüddin er-Râzî'nin yaptığı *Tah-rîri'l-kavâ'idü'l-manḥıyye* adlı şerhin hâşiyesi olup basılmıştır (bk. Ser-kîs, I, 876). 8. *Hâşiye 'alâ Şerhi'l-bürde*. Muhammed b. Saîd el-Bûsîrî'nin *Kaşî-detü'l-bürde*'sine Celâleddin el-Mahallî'nin yaptığı *el-Envârü'l-mudî'a* adlı şerhin hâşiyesidir. Bunların yanında Desûkî'nin bir tefsiri ve *Menâsikü'l-ḥac* adlı bir eseri daha bulunmaktadır (son üç eserin yazmaları için bk. GAL, I, 310; II, 637).

BİBLİYOGRAFYA :

Cebertî, *Acâ'ibü'l-âşâr*, IV, 231-233; *Hediy-yetü'l-ârifîn*, II, 357; Serkîs, *Mu'cem*, I, 875-876, 939; Tebrîzî, *Reyhânetü'l-edeb*, II, 221; Mahlûf, *Şeceretü'n-nûr*, I, 361-362; Brockel-mann, GAL, I, 310; II, 29, 103, 269, 324, 636-637; *Suppl.*, I, 468; II, 288, 737; *İzâhu'l-mek-nûn*, I, 319; Karatay, *Arapça Basmalar*, II, 344, 415; A. S. Fulton — M. Lings, *Second Supple-mentary Catalogue of Arabic Printed Books in the British Museum*, London 1959, s. 62, 536; Muhammed Cemâleddin eş-Şurbacı, *Kâ'im-e bi-evâ'ilü'l-maḥbû'ati'l-Arabiyyeti'l-maḥ-fûza bi-Dâri'l-Kütüb*, Kahire 1383/1963, s. 157; A. G. Ellis, *Catalogue of Arabic Books in the British Museum*, London 1967, I, 183; II, 47-48, 249-250, 280-281; Muhammed b. Hasan el-Hacvî, *el-Fikrû's-sâmi fi târîhi'l-fıkhi'l-İslâmî*, Medine 1397/1977, II, 297; Halîl Mardem Bey, *A'yânü'l-karni's-sâliş'aşer*, Beyrut 1977, s. 162-165; Âyide İbrâhim Nasîr, *el-Kütübü'l-Arabiyye elletü nüşret ft Mısr beyne 'amey 1926-1940*, Kahire 1980, s. 50; C. Zeydân, *Âdâb*, IV, 595; Abdülvehhâb İbrâhim Ebû Sü-leyman, *Kitâbetü'l-baḥşî'l-ilmî*, Cidde 1403/1983, s. 354.

CENGİZ KALLEK

DEŞİŞE

(دشيشة)

Haremeyn fukarasına verilmek üzere
Mekke ve Medine imaretlerinde
pişirilen bir çeşit çorba.

Kelimenin aslı, "iri parçalar halinde dövülerek öğütülen buğday ve arpa" anlamına gelen Arapça *ceşiş*'tir. Genellikle Arap yarımadasında meşhur olup öğütülmüş hububatın et veya hurma katılarak pişirilmesiyle yapılan yemeğin adı olan *ceşişe* halk dilinde *deşişe* şekline dönüşmüştür.

Deşişenin yaygınlık kazanması ve sosyal bir anlam taşıması Hz. Peygamber zamanında olmuştur. Hadislerde bir kısım sahâbenin Hz. Peygamber'e deşişe pişirdiği, bazan da onun ashâbı deşişe yemeye davet ettiği belirtilir. Böylece bu dönemden itibaren deşişe yemeğinin hazırlanıp dağıtılması İslâm halifeleri ve sultanları tarafından bir âdet haline getirildi. Bu yemek zamanla "deşişe-i Resûlullah" adıyla meşhur oldu ve Haremeyn fakirlerine vakfedilen en eski sadakalardan birini oluşturdu.

Hububat sadakasının Haremeyn'e ilk olarak ne zaman ve kimin tarafından gönderildiği bilinmemektedir. Bununla birlikte Abbâsî Halifesi Muktedir-Billâh devrinde (908-932) Haremeyn'e ilk defa gönderilmeye başlanan surre içerisinde hububat da yer alıyordu. Daha sonra Memlûk sultanları Mısır, Şam ve Halep'te bulunan birçok nahîye ve köyü Haremeyn halkı ve fakirlerine vakfederek bu köylerden çıkan hububatı "zahîre" adıyla Haremeyn'e yolladılar. Bu arada Haremeyn fukarasına deşişe pişirmek üzere belli bazı köyleri de vakfettiler. Bu fakirlere tahsis edilen diğer vakıf köylerinden ayırmak için deşişeye ait köylere "deşişe köyleri" veya "deşişe vakfî köyleri", hububata ise "deşişe hububatı" veya "Haremeyn deşâyışı" denildi. Deşişe için ayrılan sultan vakıfları çoğalınca da bunlar "Sultan Çakmak deşişesi" veya "Sultan Kayırbay deşişesi" gibi adlarla anılmaya başlandı.

Yavuz Sultan Selim Mısır'ı Osmanlı Devleti'ne kattıktan sonra eski uygulamaları sürdürerek Mısır, Şam ve Halep'teki Memlûkler'e ait Haremeyn zahireleri ve deşişe buğdayları tahsisatına dokunmadı; ayrıca oraya yeni hububat sadakası da tahsis etti. Kanûnî Sultan Süleyman ise Haremeyn ahalisine Mısır'daki birkaç köyünü mahsulünü vakfetti, bu köylerden bazıları "Sultan Süleyman deşişesi" adıyla deşişeye ayrıldı.

Sultan vakıflarından sayılan deşişe evkafına "ed-deşîşetü'l-kübrâ" veya "ed-deşîşetü'l-kadîme" de denilirdi. 991'de (1583) bu deşişenin hububat miktarı 10.000 erdebe ulaştı. III. Murad Mısır'ın Buhayre, Menûfiyye, Kalyûbiyye, Dekahliyye, Feyyûm, Behnesâ ve Saîd vilâyetlerinden birkaç köyün mahsulünü Haremeyn deşişesine vakfetmişti. XVI. yüzyılın sonlarında mahsulâtı 420.000 para (105.000 altın filori) ulaşan bu deşişeye "ed-deşîşetü's-suğrâ", "ed-deşîşetü'l-

cedîde" veya "ed-deşîsetü'l-Murâdiyye" adı verildi. III. Mehmed'in de Mısır vilâyetlerinde bazı köyleri deşîşeye vakfettiği bilinmektedir. Ancak XVII. yüzyılın başlarından itibaren Mısır, Şam ve Halep'teki vakıfların bozulması Haremeyn deşîşesini de etkiledi. Bu dönemde deşîşe vakıflarında vakfedenin şartlarına aykırı birçok uygulama ortaya çıktı. Bazı mücâvir devlet adamlarına deşîşe mahsullerinden tahsisat ayrıldığı gibi kira yoluyla işletilen deşîşe köyleri iltizam olarak bazı kişilere verildi. Buna rağmen deşîşe buğdaylarının XX. yüzyılın başlarına kadar Haremeyn fukarasına gönderilmesine devam edilmiştir.

Osmanlılar döneminde deşîşeye vakfedilen köyler çoğalınca bütün deşîşe vakıflarını idare etmek üzere bir nâzır tayin edildi. Daha önce Mısır'ın vakıf işleriyle birlikte deşîşenin idaresi "nâzırü'n-nüzzâr" tarafından görülüyordu. Deşîşe Nâzırlığı'nın ne zaman ihdas edildiği kesin olarak bilinmemekteyse de bunun XVI. yüzyılın ikinci yarısında olduğu söylenebilir.

Deşîşe nâzırı Mısır, Şam ve Halep'te bulunan deşîşe vakıflarının reisi sayılırdı. Nâzır, genellikle Haremeyn işlerinde tecrübesi olan Mısır emîrül-haccı, Mekte ve Medine şeyhülharemleri gibi devlet adamlarından veya Mısır beylerinden seçilip hükümet tarafından tayin edilirdi. Bu tayin Mısır beylerbeyine de bildirilir, tayin beratı seçilen nâzıra gönderilirdi. XVI. yüzyılın sonlarında Deşîşe nâzırı iltizam yoluyla tayin edilmeye başlandı. 994'te (1586) bir Deşîşe nâzırı iki yıl içerisinde 32.600 erdeb buğdayı teslim etmek şartıyla göreve getirilmiş, beratında iltizamını yerine getirmezse mâzul sayılacağı belirtilmişti.

Deşîşe köylerinin bütün idaresi Deşîşe nâzırına bırakıldığı için Mısır beyleri (kâşif), idarî bölge ve vilâyetleri içinde bulunan deşîşe köylerinin işlerine karışmazlardı. Deşîşe köyleri borcu olmayan emin kişilere kira ile verilirdi. Bunlar nâzırın İstanbul'a arzıyla vilâyetlerinin bazı ileri gelenleri arasından tayin edilirdi. Deşîşe köy emînlerinin faaliyetlerini kontrol altında tutan ve ziraata açık toprakların durumunu sürekli gözetleyen Deşîşe nâzırı, Aşağı ve Yukarı Mısır'dan Bulak Limanı'na yirmi gemiyle gelen deşîşe mahsullerini vakıf şartlarına göre ve şer'î kararlar tahsil ederdi. Dimaşk ve Halep'teki deşîşe emînleri ise mahsullerini zamanında eksiksiz ola-

rak Mısır'a götürüp Deşîşe nâzırına kadı vasıtasıyla teslim ederlerdi. Daha sonra deşîşenin bütün buğdayları Süveys İşkelesi'ne sevk edilip Mısır beylerbeyi ve kadısının huzurunda gemi reislerine verilirirdi. Bu şekilde toplanan mahsul gemilerle Cidde'ye nakledilir, Cidde beyi gemi reislerinin elindeki muhasebe defterlerini kontrol ederek mahsulü ambara koyar ve gemi reisinin eline bir belge verirdi; daha sonra da ambardaki hububatı deşîşe mutfaklarına gönderirdi. Mekke ve Medine'de bulunan bu mutfaklarda ve imaretlerde deşîşe pişirilecek fakirlere dağıtılırdı.

Deşîşe nâzırı vakıfların muhafaza ve bakımından, hububatın eksiksiz olarak tahsili ve zamanında temininden, buğdayın temiz bir şekilde tesliminden sorumluydu. Yeni bir nâzır göreve başladığında eski nâzırın hesapları tasfiye edilir, herhangi bir borç veya zimmet varsa derhal tahsiline çalışılırdı. Bu iş bir devlet görevlisi (çavuş) ve kadı nezâretinde yapılırdı. Fakat giderek deşîşe mahsulleriyle ilgili gerek nâzırların gerekse emînlerin suistimallerinin görülmesi üzerine 1581'den itibaren deşîşe muhasebelerinin, beylerbeyinin nezâreti altında Mısır vilâyeti defterdarı tarafından Mısır Divanı'nda kontrol edilmesine başlandı.

Deşîşe nâzırlarının görevleri arasında, vakıf borçlarının tahsili yanında kâşif ve devâtdâr*ların deşîşe köylerine vâki olabilecek tecavüzlerini önleme ve diğer önemli hususlarla birlikte bunları "kazâyâ defteri"ne kaydederek doğrudan doğruya İstanbul'a gönderme işi de bulunuyordu. Böyle bir durumda mesele Dîvân-ı Hümâyun'da görüşülür, alınan kararlar Mısır beylerbeyi, kadısı ve defterdarına bildirilirdi. XVI. yüzyılın sonlarında Haremeyn'in bütün vakıflarının idaresi Dârüssaâde ağalarına bırakılınca Deşîşe nâzırı arzi gereken meseleleri onun vasıtasıyla bildirmeye başladı, böylece doğrudan merkezle irtibatı kesilmiş oldu.

Nâzırın beratı üç yıla kadar yenilenebilirdi. Hizmette kusuru görülürse azledilir, deşîşe ile bütün ilişkisi kesilirdi. Mısır'ın sancak beylerinden seçilen nâzırlar seferlere katılmaları durumunda yerlerine bir nâib bırakılırdı. Deşîşe nâzırının yanında bir kethüdâ, bir kâtip, bir hazinekar ve birkaç hademe görev yapardı. Mısır'da ve Haremeyn'de deşîşe işleriyle meşgul olanlar maaşlarını cerâ-

ye*den, hayvanlarının yemlerini ise deşîşe hâsîlâtından alırlardı.

BİBLİYOGRAFYA :

Lisânü'l-^cArab, "çşş" md.; Müslim, "Mesâcid", 265; Ebû Dâvûd, "Edeb", 95; BA, MD, nr. 4, s. 147, 312, 485; nr. 12, s. 233; nr. 43, s. 230; nr. 46, s. 133; nr. 51, s. 14, 15; nr. 53, s. 158; nr. 58, s. 280; nr. 60, s. 293-294; nr. 61, s. 108, 109, 110; nr. 70, s. 34; nr. 72, s. 211; nr. 73, s. 8; nr. 74, s. 250; nr. 75, s. 121; nr. 78, s. 743; BA, KK, nr. 90, s. 340, 352, 986; nr. 154, s. 107; nr. 155, s. 25; nr. 246, s. 3, 21, 39; nr. 255, s. 115; BA, *Mühimme Zeyli*, nr. 5, s. 75; BA, MAD, nr. 16.182, s. 57; Abdülkerim el-Kutbî, *İ^clâmü'l-^culemâ³'i'l-a^clâm bi-bi-nâ³'i'l-Mescidi'l-^cHarâm* (nşr. Ahmed Muhammed Cemâl v.dğr.), Cidde 1402/1982, s. 106, 109, 129, 146, 148, 151; Dahlân, *Hulâşatü'l-^ckelâm fi beyâni ümerâ³'i'l-beledi'l-^cHarâm*, Kahire 1305, s. 11-13; İbrâhim Rifat Paşa, *Mir³'â-tü'l-^cHaremeyn*, II, 309-311; Uzunçarşılı, *Mekke-i Mükerrreme Emirleri*, Ankara 1972, s. 14; Ahmed es-Sibâi, *Târîhu Mekke*, Mekke 1984, s. 462-463; S. J. Shaw, *The Financial and Administrative Organization and Development of Ottoman Egypt 1517-1798*, Princeton 1962, s. 269-270; Muhammed Ahmed Dehmân, *Mu^c'ce-mü'l-elfâzi't-târîhiyye fi'l-^casri'l-Memlûki*, Şam 1990, s. 75; Seyyid Muhammed es-Seyyid, *XVI. Asırda Mısır Eyaleti*, İstanbul 1990, s. 238, 268.

SEYYİD MUHAMMED ES-SEYYİD

DETERMİNİZM

Kâinata olup biten her hadisenin maddî veya mânevî sebeplerin zorunlu sonucu olduğunu ileri süren felsefî doktrin.

Sebeup kavramının metafizik, kozmoloji, epistemoloji ve ahlâk bahislerini içine alacak şekilde bir zorunluluk fikri çerçevesinde yorumlanışından doğan determinizm fikri, felsefe tarihi boyunca canlılığını korumuş en belirgin tartışma konularından biri olup İslâm düşünce tarihinde genel olarak illiyyet, Batı felsefesinde de causalité terimiyle ifade edilen sebeplilik fikriyle yakından ilgilidir. Ancak determinizm, sebebin sonucu zorunlu olarak belirlediği veya gerektirdiği, yani sebep ile sonuç arasındaki bağın zorunlu olduğu düşüncesine dayanmakta ve bu düşünce her hadisenin bir sebebi olduğu şeklinde ifade edilen illiyyet fikrini bir ilke haline getirmektedir. Latince *determinatio* (tayin, belirleme) kelimesinden Batı dillerine geçen determinizmin klasik İslâm düşüncesinde teknik karşılığı olmamakla birlikte bu modern terimin muhtevası, İslâm düşünce geleneğinde sebep ve illet kavramları etrafında gelişen tartışmalarda ifadesi-